

Ключевые слова: Самость, инстинктивная сущность, анималистический образ, природа, цивилизация.

The article analyses the role of animal images in addressing the issue of mature narrative of the modern Spanish novelist Rosa Montero. The author pays a special attention to the meaning of animal images in the development of the main motif of the novel "Story of the Transparent King" (2005) and motif of duality by the writer.

Key words: the Self, instinctive nature, animal images, nature, civilization.

УДК 821.161.2–31.09+929 Домонтович

Ганна Саган

МІСЬКИЙ ПРОСТІР ЯК ТЛО ЕПОХИ У РОМАНІ В. ДОМОНТОВИЧА «ДОКТОР СЕРАФІКУС»

У статті визначено особливості конструювання міського простору у романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус». Здійснено спробу дослідити причину акцентуалізації міського простору у романі, визначити своєрідність впливу міського середовища 20-х років ХХ століття на свідомість героїв.

Ключові слова: місто, простір, міський простір, індустріалізація, урбанізація, локус, топос.

Виникнення спільних для світового літературознавства проблем, спричинених глобалізацією в усіх сферах буття, призводить до пошуку нових моделей художнього простору, пов'язаних з переорієнтацією суспільства на сприйняття міста не як цілісного організму, а як множинності вражень і деталей. Міський простір розглядається як велика система, яка містить окремі елементи, що мають певне положення, взаємозв'язок і пристосованість до втілення мети соціального характеру.

І. Лімборський зазначає: «У процесах просторово-часового стиснення світу, залучення й присвоєння локального, приписування і переписування традиційних значень, — всього того, що зараз визначає логіку і динаміку глобалізації, — намітилися тенденції нового інтелектуального проекту глобальної культури і літератури» [5, 64]. З огляду на це, дослідження феномена міста в літературі стало основою праць М. Анциферова «Місто як виразник змінюваних культур», «Незбагненне місто», М. Бютора «Місто як текст», Х. Ортеги-і-Гассета «Бунт мас», В. Топорова «Петербурзький текст російської літератури», О. Шпенглера «Присмерк Європи».

У руслі загальноєвропейських тенденцій вплив міської тематики позначається і на українській інтелектуальній прозі початку ХХ століття. Якщо ще у ХІХ столітті місто зображувалось як ворожий простір, джерело аморальності і згубності, то у двадцятих роках

ХХ століття бачимо конкретну установу на урбанізацію. Це був, якимось чином, специфічний феномен, який за словами С. Павличко, полягає в тому, що «мовно й соціально місто завжди було ворожим українцю» [6, 207]. Відтак, звернення літератури з «її закомплексованістю на народі, природній сільській людині» до проблеми урбанізації відбувалося «повільно й невпевнено» [6, 206].

З огляду на зазначене, посилюється й увага до інтелектуальної прози 20-х років ХХ століття, глобально переорієнтованої на міський спосіб буття. У цьому аспекті творчість В. Домонтовича набуває статусу феномена у розгляді особливостей створення міського середовища початку ХХ століття. Його твори стають об'єктом уваги українських літературознавців: В. Агеевої («Поетика парадокса: інтелектуальна творчість В. Петрова-Домонтовича»), М. Гірняк («Таємниця роздвоєного обличчя: Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича»), С. Павличко («Дискурс модернізму в українській літературі»), які розглядають окремі аспекти творчого доробку автора.

Мета нашого дослідження полягає у визначенні особливостей конструювання міського простору у романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус». У статті здійснено спробу дослідити причину акцентуалізації міського простору у романі В. Домонтовича; з'ясувати принципи конструювання міського простору роману

«Доктор Серафікус»; визначити своєрідність впливу міського середовища 20-х років ХХ століття на свідомість героїв.

Індустріалізація часів НЕПу, що спричинила механізованість часу і простору, призводить до появи проблеми визначення ролі людини у так званому наскрізь технізованому світі. І. Лімборський зазначає, що *«йдеється про особливу ситуацію, коли «розминаються» і внутрішньо деформуються такі визначальні начала в житті індивіда, як національна ідентичність, ментальність, відчуття приналежності до певної етнічної спільноти»* [5, 78]. Показовим у цьому пошуці виступає новий тип простору — міський, що з'являється в інтелектуальній прозі В. Домонтовича.

Конструкція міського простору розглядається як *«сфера взаємодії мешканців та фізичного середовища (що включає в себе як природні, так і створені людиною, об'єкти)»* [3, 140]. Простір міста безпосередньо моделюється через його сприйняття мешканцями, для яких цей простір є повсякденним способом буття. Спираючись на визначення В. Фоменко, що місто — це *«історично сформований, відшліфований простір, який зберігає інформаційні коди, ілюзії, міфи, втілені у пам'ятках архітектури та мистецтва»* [8, 35], можемо говорити, що міські картини у творах В. Домонтовича виступають не тільки тлом для розгортання подій, а стають перехідним елементом від сюжетної канви до екзистенційного занурення у характери героїв.

Згідно з думкою В. Топорова, «міський текст» — це те, що *«місто говорить саме про себе — неофіційно, неголосно, не заради якихось амбіцій, а просто внаслідок того, що місто й люди міста вважали природним виразити в слові свої думки й почуття, свою пам'ять і бажання, свої потреби і свої оцінки»* [7, 368]. Саме таким виступає і міський простір у романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус» — промовистим, але ненав'язливим; складним, але не ускладненим; показовим, але природним у своєму конструюванні. Київський простір роману «Доктор Серафікус» В. Домонтовича постає частиною того індустріального процесу, який відбувається на початку ХХ століття: *«Деся на перехресті надривно дуділи вдудкикомборбезні карасиницики, трамваїдзвеніли і гуркотіли, вози, вантажени вугіллям, здригались на бруку вулиці, хлопчики вигукували останні новини про вибори в англійський парламент, святкування МЮДу, таблиці вигравів»* [4, 364]. Можемо припускати, що це своєрідний «голос міста», яке промовляє до городян, проголошуючи про прихід «нового часу». Але той самий простір, в якому щойно з'явилися *«нові будинки, в конструктивному стилі, кубик покладений на кубик, змінений модерн початку ХХ століття»* [4, 458], з іншого боку, залишається таким же

осередком стабільності, провінційним простором, де крамниці *«пахли огірками, милом, гасом, курявою борошна, оселедцями, старим лежалим салом»* [4, 473], бакалійні крамнички виставляли *«трухлявий мотлох, <...> крам, притрушений курявою, й давні плакати, засиджені мухами торішнього літа»* [4, 473]. Як бачимо, показова інфраструктура та організація соціокультурного простору Києва відрізнялася від конкретних реалій міста 20-х років ХХ століття.

В. Домонтович відтворює простір пореволюційного Києва: топографічна точність, окреслення географічних реалій передають не лише відомий портрет, але й дух самого міста, що локалізується у соціальних, адміністративних будівлях, квартирах, помешканнях. Можемо говорити, що ці локуси активно діють у міському просторі В. Домонтовича: «будинок з химерами Notre-Dame» [4, 414], Київський Св. Володимира університет [4, 449], «цирк на Миколаївській» [4, 419], алеї «Купецького саду» [4, 419] тощо.

На нашу думку, у романі «Доктор Серафікус» автор створює унікальну конструкцію міського простору Києва: маркери топосів старого міста як символи минулого життя, відтворені, найчастіше, через спогади, мрії, ілюзії головного героя роману професора Комахи, його друга Корвина, Вер Ельснер, Таїсії Павлівни: *«Пригадую! Пригадую! Дикий завулок, вікно, що з нього було видно Глибочицю й Поділ <...>»* [4, 388]; *«паломницька мандрівка до барокових пам'яток Києва XVII–XVIII віків. <...> прогулянки з Печерського через Поділ до Кирилівської церкви»* [4, 417]; *«найкращі тістечка купували у Фрудзиновського на вулиці Карла Маркса, колишній Миколаївській, каву пили в кафе «На хвилинку» у Валентина на Прорізній, шинку, балик і мариновані грибки купували у Федорова на Прорізній»* [4, 448]. Як бачимо, в інтерпретації В. Домонтовича місто не просто середовище, де перехрещуються колізії сюжету роману, але й особистий топос героїв, що ретранслює їх внутрішній стан.

Важливою категорією у відтворенні міського простору роману «Доктор Серафікус» є *«характеристика природи міста як соціального організму»* [2, 22]. М. Анциферов означеній категорії надає статусу терміна: *«місто, яке пульсує всіма своїми органами через діяльність суспільства, є об'єктом фізіології міста»* [2, 22]. Звернемо увагу, що у своєму романі В. Домонтович не ставить за мету окреслити чітку конструкцію міста, як складної соціальної системи, а зосереджує увагу на способі буття та діяльності наукової та творчої інтелігенції: професор Василь Хрисанфович Комаха, художник-конструктивіст Корвин, авангардна акторка Вер Ельснер тощо. Автор порушує проблему формування міського способу життя з конкретними долями, справами і клопотами, побутом городян.

В. Домонтович як творець власної системи моральних цінностей і «прописних істин» вдається до дослідження українського варіанту урбанізації та містечкову психологію сучасних городян, які «в переважній, якщо не цілковитій більшості майже всі <...> прийшли в місто з села. Осівши в місті, вони так або інакше урбанізувались. Але і в місті побут старосвітських батюшок і матушок вони вважали за остаточно довершену форму ідеального життя, урбанізацію цього побуту вони розцінювали як правдиве призначення часу. Ніхто з них не дивився далі паркана у дворі свого будинку, розташованого в одному з затишних закутків ярів Гоголівської або Тургеневської вулиць. Вони працювали, жили, купували килими, меблі, валюту, будинки, пишались один перед одним <...>» [4, 447–448]. З огляду на це, можемо припускати, що відбулося знецінення духовних орієнтирів, моральних якостей і інтелектуального потенціалу людини за рахунок масової міграції сільського населення у місто.

Спираючись на думку С. Павличко про те, що інтелектуальних «романістів цікавлять не так

політика, час, країна з її конкретним історичним існуванням, як людина з її універсальними проблемами» [6, 215], можемо стверджувати, що об'єктом уваги В. Домонтовича стає саме людина з київського міського простору, який радикально впливає на її внутрішній стан. Герої В. Домонтовича намагаються відверто дистанціюватися від соціуму, хоча, навіть перебуваючи там, залишаються самотніми, внутрішньо ізольованими й відстороненими від світу. Так символічно перевтілюється в «комаху» й сам доктор Серафікус, остаточно розриваючи моральні, соціальні, зрештою, біологічні зв'язки зі світом людей.

Отже, в основі створення київського міського простору в романі В. Домонтовича «Доктор Серафікус» перебуває оточуюче середовище людини кризової доби, що перебуває у стані як зовнішньої, так і внутрішньої дисгармонії, демонструючи конфлікт людини міського способу буття 20-х років ХХ століття. Місто у романі, які і його мешканці, стає феноменом інтелектуального мислення В. Домонтовича, що потребує подальшого ґрунтовного дослідження.

ДЖЕРЕЛА

1. Агеєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / В. Агеєва. — Київ : Факт, 2006. — 432 с.
2. Анциферов Н. Город как выразитель сменяющихся культур : картины и характеристики / Н. Анциферов, Т. Анциферова. — Л. : Из-во «Брокгауз-Ефрон», 1926. — 224 с.
3. Денисюк А. Вивчення міського простору: історичний огляд та перспективи аналізу / А. Денисюк. — Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. — № 889. — 2010. — С. 138–141.
4. Домонтович В. Доктор Серафікус / В. Домонтович // Домонтович В. Проза : у 3-х т. / [ред. і супров. ст. Ю. Шевельова]. — Сучасність, 1988. — Т. 1. — С. 361–509.
5. Лімборський І. Світова література і глобалізація / Ігор Лімборський. — Черкаси : Брама-Україна, 2011. — 192 с.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія / С. Павличко. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К. : Либідь, 1999. — 447 с.
7. Топоров В. Петербург и «Петербургский текст русской литературы» / В. Топоров // Семиотика города и городской культуры : Петербург / Труды по знаковым системам. — Тарту, 1984. — Вып. XVIII. — С. 3–29.
8. Фоменко В. Місто і література: українська візія. — Луганськ : Знання, 2007. — 312 с.

В статье определены особенности конструирования городского пространства в романе В. Домонтовича «Доктор Серафикус». Предпринята попытка исследовать причину акцентуализации городского пространства в романе, определить особенность воздействия городской среды 20-х годов ХХ века на сознание героев.

Ключевые слова: город, пространство, городское пространство, индустриализация, урбанизация, локус, топос.

The article determines the features of the construction of urban environment in the novel "Dr. Serafikus" by V. Domontovych. It attempts to investigate the reason of accentuation of urban environment in the novel, to determine peculiarities of the influence of urban environment of 20s of the XX century on the minds of heroes.

Key words: city, environment, urban environment, industrialization, urbanization, locus, topos.